

1.01
323.1:261(497.4)"1912/1913"
Prejeto 24. 6. 2003

UDK

Jurij Perovšek*

Polemika Ušeničnik - Rostohar o veri, narodnosti in etiki v letih 1912-1913

IZVLEČEK

V razpravi je predstavljena polemika o veri in narodnosti ter narodnosti in etiki, ki je v letih 1912 in 1913 tekla med najpomembnejšim slovenskim katoliškim filozofom prve polovice 20. stoletja dr. Alešem Ušeničnikom in filozofom ter utemeljiteljem slovenske psihologije dr. Mihajlom Rostoharjem, ki je zagovarjal liberalne svetovnonazorske maksime. Razpravljalca sta vrednostni konflikt med verskim in narodnim interesom presojala na osnovi svojih ekskluzivističnih pogledov na narod oziroma vero. Ušeničniku je bil verski interes nad narodnim, Rostoharju pa narodni nad verskim; Ušeničniku je pomenila vera, Rostoharju pa narodnost etično osnovo človekovega bivanja. Zavezanost svetovnonazorskemu prepričanju ju je vodila k doslednemu odklanjanju sogovornikovih utemeljitev. Oba duhovno značilna predstavnika najpomembnejših svetovnonazorskih usmeritev na Slovenskem v začetku 20. stoletja sta v omenjeni polemiki dokazala, da so Slovenci v prejšnje stoletje vstopili kot narod globokih ideoloških razhajanj, za katerega je bilo sobivanje različnih svetovnonazorskih prepričanj očiten mišljenjski in bivanjski problem.

Ključne besede: vera, narodnost, etika, Slovenci, krščanstvo, katolicizem, narodni radikalizem, ateizem

ABSTRACT

THE POLEMICS BETWEEN UŠENIČNIK AND ROSTOHAR REGARDING RELIGION, NATIONALITY AND ETHICS IN 1912 AND 1913

The paper deals with the polemics on religion and nationality, and on nationality and ethics, which were exchanged in 1912 and 1913 between Dr Aleš Ušeničnik, the most important Slovene Catholic philosopher in the first half of the nineteenth century, and Dr Mihajlo Rostohar, philosopher and founder of Slovene psychology, who defended liberal world views. The two disputants considered the conflict of values between religious and national interests on the basis of their exclusivist views on nationality and religion. Ušeničnik placed religious interests before national, whilst Rostohar put the national before religious. Ušeničnik saw the ethical basis of human existence in religion, and Rostohar in nationality. Devotion to their ideologies led them to a consistent rejection of the opponent's arguments. The above polemics between the representatives of the two main ideological orientations in Slovenia from the beginning of the twentieth century, proves that, ideologically, the Slovenes entered the century as a deeply divided nation to whom the coexistence of different ideologies was an obvious mental and existential problem.

Key words: religion, nationality, ethics, Slovenes, Christianity, Catholicism, national

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-mail: jurij.perovsek@inz.si.

radicalism, atheism

V slovenski idejnopolitični misli je imelo vprašanje o veri in narodu vedno zelo velik pomen. Obravnavali so ga filozofi, teologi, kulturniki in politiki. Med njimi je večkrat prišlo do ostrih polemik. Ena od njih je bila tudi polemika, ki sta jo o veri in narodnosti ter narodnosti in etiki v letih 1912 in 1913 vodila najpomembnejši slovenski katoliški filozof v prvi polovici 20. stoletja dr. Aleš Ušeničnik¹ in filozof ter utemeljitelj slovenske psihologije dr. Mihajlo Rostohar, ki je zagovarjal liberalne svetovnonazorske maksime.²

Polemiko je sprožil Aleš Ušeničnik. Stališča, ki jih je v njej zagovarjal, je začel razvijati že leta 1905, ko se je odzval na oblikovanje narodno radikalne struje med slovensko liberalno usmerjeno študentsko in dijaško mladino; ta se je v slovenski javnosti pojavila leto poprej. Narodni radikali, ki jim je pripadal tudi Mihajlo Rostohar, so nastopali proti "indolenci, ki so ji narodna vprašanja zadnja briga"³ in vsakemu kozmopolitizmu ali internacionalizmu, ki so ju očitali katoliškemu taboru in socialni demokraciji. Narodno delo, ki med drugim predvideva tudi "vzbujanje narodnega čuta", naj bi pripomoglo k vsestranski osamosvojitvi slovenskega naroda, njegovi slogi in oblikovanju "velikoslovenskega duha". To bi dosegli z radikalno reformo političnih in kulturnih razmer. Menili so, da je največji in najmočnejši nasprotnik teh teženj Katoliška narodna stranka. Opredelili so jo kot "kozmpolitično strujo", ki narod pojmuje le kot versko skupnost in se z narodom bori za politično moč. Narodni radikali so se omejili na kritiko katoliške stranke, vero pa še naprej priznavali kot zasebno stvar posameznika. Zagovarjali so ločitev Cerkve od države in zahtevo po laični šoli. Njihovo geslo je bilo "Iz naroda za narod", ki so ga uresničevali z izobraževalnim delom med najširšimi sloji (predavanja, ljudske knjižnice), ustanovitvijo Znanstvene knjižnice Omladina itd.⁴

¹ Na omenjeno polemiko opozarjajo tudi Vera Kržišnik-Bukić: Mihajlo Rostohar in "Napredna misel". Zgodovinski časopis, 1974, št. 3-4, str. 325-328 (Kržišnik-Bukić, Mihajlo Rostohar in "Napredna misel"; Irena Gantar Godina: T. G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem : 1895-1914. - Ljubljana : Slovenska matica, 1987, str. 96-97 (Gantar Godina, Masaryk in masarykovstvo); Jožko Pirc: Aleš Ušeničnik in znamenja časov : katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja. - Ljubljana : Družina, 1986, str. 198-199 (Pirc, Ušeničnik in znamenja časov) in Egon Pelikan: Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem - Maribor : Obzorja, 1997, str. 18, 33-34. - O Ušeničniku in njegovem delu glej Pirc, Ušeničnik in znamenja časov. Ušeničnikovo delo je obravnaval tudi simpozij *Aleš Ušeničnik - čas in ideje. Simpozij ob 50. obletnici smrti, 1868-1952*, ki sta ga organizirali Slovenska akademija znanosti in umetnosti ter Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 25. in 26. 2. 2003. Zbornik referatov s simpozija bo izšel prihodnje leto.

² Mihajlo Rostohar (1878-1966) je študiral filozofijo na Dunaju, nato v Gradcu pri Alexiusu Meinongu. Leta 1906 je bil na Dunaju promoviran za doktorja filozofije z disertacijo *Über die Hypothese. Ihre wissenschaftliche Bedeutung*. Leta 1910 je na Univerzi v Pragi pri prof. Tomašu Garriguu Masaryku pripravil habilitacijsko delo *Theorie hypothetického soudu* in postal 1911 docent na tamkajšnji Filozofski fakulteti. Leta 1912 je na Fiziološkem inštitutu Medicinske fakultete ustanovil prvi psihološki laboratorij na praški univerzi. Kot znanstvenik in univerzitetni učitelj v Pragi, Brnu in Ljubljani je ves kasnejši čas deloval na področju psihologije. Bil je glavni pobudnik za ustanovitev Univerze v Ljubljani. O Rostoharjevem delovanju glej Kržišnik-Bukić: Mihajlo Rostohar in "Napredna misel", str. 321-346; Vasilij Melik: Napredni mislec in politik dr. Mihajlo Rostohar. V: Krško skozi čas : 1477-1977 : zbornik ob 500-letnici mesta. - Krško : Skupščina občine Krško, 1977, str. 251-261 (dalje Melik, Napredni mislec in politik dr. Mihajlo Rostohar); Vid Pečjak: Poskus zgodovine psihologije na Slovenskem. Zgodovinski časopis, 1982, št. 1-2, str. 85-94; Ana Benedečić: Vloga prof. dr. Mihajla Rostoharja v prizadevanjih za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani. Obzornik, 42, 1987, št. 4, št. 5, str. 265-272, 337-343; Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo, str. 95-99, 115.

³ Omladina, 1, 1904-1905, Gregor Žerjav, Program Omladine, str. 5.

⁴ Gantar Godina, Masaryk in masarykovstvo, str. 79-81. O narodnem radikalizmu glej tudi Melik, Napredni mislec in politik dr. Mihajlo Rostohar, str. 252-258.

Ušeničnik je narodni radikalizem presojal po njegovem programskem nazivu. Menil je, da je narodni radikalizem, tako kot verski ali brezverski, krščanski ali protikrščanski, upravičen, a poudaril, da, "če res seže *usque ad radicem*, ne more biti brez verskega radikalizma!" To stališče je utemeljil skozi razčlenitev osnovnega ideala narodnega radikalizma - narodove veličine in blaginje ter vprašanja, ki vodi vse njegove težnje, to je, kako uresničiti ta ideal. Narodovo veličino je razumel kot vprašanje politične samostojnosti, zato je bilo zanj bistveno, ali je narod zmožen in zrel za politično samostojnost ali ne. Za primer je vzel mali narod in se vprašal, "kaj hoče v naši dobi orjaških veledržav državica z milijonom duš? Take državice so igrače diplomacije", je odgovoril, zato si morajo mali narodi iskati zveze z drugimi narodi, in sicer "s sorodnimi, bratskimi narodi. Toda kako? Če je narod sam sebi prepuščen, če je že samostojen, je odgovor lehak: spoji naj se z bratskim narodom, da tako skupaj tvorita močnejšo enoto. Toda če je narod po zgodovinskih dejstvih prešel že v organizem druge države, kaj tedaj? Ali naj se izloči iz te celote in pridruži drugi sorodnejši celoti? Toda kdo ne vidi, kako vstajajo tu razna vprašanja? Katera načela naj tu odločujejo: pravica ali sila? Če pravica, ali ima narod, ki je bival stoletja v eni državni zvezi, pravico kar poljubno raztrgati to edinstvo in iskati novih zvez? Če sila, ali nimajo potem tudi močnejši narodi pravice do sile, in ali ne bo v borbi sile s silo slabotnejši narod onemogel in poginil?" Narodno vprašanje zato odpira vprašanje o politiki pravice ali sile, odgovor nanj pa je Ušeničnik videl v krščanstvu. Ono oznanja politiko pravice, ker morajo po krščanskem pojmovanju vse človeško delovanje, zasebno in javno, voditi "npravna, etična načela, ki imajo svoj vir in sankcijo v Bogu. Moderna veda (pa) taji Boga in zato so ji tudi etična načela le nekaj izprejemljivega in časovnega, česar se človek in družba lahko znebi in osamosvoji, če bolj kaže tako. Tu imamo dvojje nasprotnih naziranj", je nadaljeval, "bodi pravo to ali ono, eno je izvestno, da se mora narodni radikalec odločiti za eno". Pri tem je treba upoštevati, da "narodnostno vprašanje obsega v sebi toliko drugih vprašanj in nobenega ne morete rešiti radikalno, načelno, do korena, ne da bi se prej orientirali gledé zadnjega, *najvišjega*, verskega vprašanja!" Narodni radikalizem mora torej nujno opredeliti svoje stališče do vere. Ušeničnik je pozdravljal narodni radikalizem, ki bi koreninil v verskem radikalizmu, v večnih krščanski načelih. Menil pa je, da so narodni radikali krenili po drugi poti, po poti, ki kaže na radikalizem nevere in vodi "v svetlikanju blodnih vešč in slepivih vedomcev v barje in temò!"⁵

Dokaz za svoje trditve je Ušeničnik našel v gradivu prvega shoda narodno radikalnega dijaštva, ki je bil od 5. do 8. septembra 1905 v Trstu. Izšlo je v knjižici *Iz naroda za narod!*,⁶ v njej pa so bile med drugim izrečene trditve, da vera, v nasprotju z znanstvenim razumom, temelji na čustvu, kar pomeni, da obstaja nepremostljiv prepad med pozitivno in transcendentno (krščansko) etiko. Zbrano narodno radikalno dijaštvo je sprejelo tudi stališče o škodljivosti škofovih zavodov, to je Zavoda sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano, ki je bil odprt septembra tega leta.⁷ Ušeničnik je ob tej priložnosti spomnil na svojo oceno, da

⁵ Aleš Ušeničnik: Narodni radikalizem. Katoliški obzornik, 9, 1905, str. 59-61, 64.

⁶ *Iz naroda za narod!* : I. shod narodno-radikalnega dijaštva od 5. - 8. kimavca 1905 v Trstu. - Ljubljana : Omladina, 1905, 136 str.

⁷ Prav tam, str. 40, 24, 102. O odzivu slovenske liberalne in socialdemokratske politike na gradnjo Zavoda sv. Stanislava in začetek njegovega dela septembra 1905 glej Jurij Perovšek: Pogledi slovenskega liberalizma na poslanstvo in delo knezoškofa Antona Bonaventure Jegliča. V: Jegličev

narodni radikalizem ni mogoč, ne da bi se odločil glede religije. Na osnovi poudarkov, izrečenih na narodno radikalnem shodu v Trstu, je ugotovil, da so se narodni radikali postavili na protikrščansko stališče, s tem pa je iz njihovega programa izpadel "dosleden vseobsežen narodni radikalizem". Narodno vprašanje je bilo namreč zanj tudi etično vprašanje, eden najglobljih dejavnikov narodne kulture pa religija.⁸

Vprašanje etičnih osnov, na katerih naj narod živi, je Ušeničnika leta 1912 navedlo k obravnavi razmerja med vero in narodnostjo ter narodnostjo in etiko. V katoliški reviji Čas se je odzval na razmišljanje ideologa narodnega radikalizma Mihajla Rostoharja, ki je v članku Narodni radikalizem in socialna demokracija, objavljenem v glasilu narodnih radikalov Omladina, poudaril, da je narodnim radikalom najvišji narodni interes, vsi drugi pa so mu podrejeni. Rostohar je namreč trdil, da bi, v primeru, če pridejo v konflikt narodni, verski in stanovsko-gospodarski interes, katoličan kot najpomembnejši zagovarjal verski interes oziroma interes Cerkve, socialni demokrat interes proletariata, narodni radikalec pa narodni interes. "V tem je bistvena razlika glede naziranja o narodnosti med klerikalcem, socialnim demokratom in narodnim radikalcem".⁹ Ušeničnik je temu ugovarjal, ker je bila po njem trditev, da se "narodni radikalec (...) bori za narodni interes, klerikalec pa za verski interes (...) sofizem". In sicer zato, ker navaja k misli, da je verski interes v nasprotju z narodnim interesom. To pa ni res, ker je "religija najbolj vitalni princip prave narodne blaginje. Kdor torej poudarja primarni pomen religije, ta ne zanikuje narodnih interesov, marveč le kaže, kje je narodnim interesom najboljše jamstvo. Mi 'klerikalci' ljubimo narod in ker ga ljubimo, zato mu branimo in mu bomo branili do krvi najdražjo kulturno dediščino, vero. Zakaj z vero izgubi naš narod prvi in zadnji temelj svojega bitja."¹⁰

Ušeničnik je ugovarjal tudi Rostoharjevemu dokazovanju, da je narodno čustvo "najgloblji in najmočnejši vir нравnega ojačenja" in najmočnejša korenina nrvnosti.¹¹ Ušeničnik je menil drugače, kajti po njem je najgloblji vir nrvnega ojačenja temeljil v religioznih idejah, ne pa v narodnem čustvu. Teza o etiki narodnega čustva je bila po njem pomanjkljiva, ker je "narodno čustvo, samo sebi prepuščeno, (...) sebično in zato le princip narodnega egoizma. Ako ni torej nobenih drugih nrvnih načel," je zapisal, "tedaj je najvišje nrvno načelo narodni ego. Kar hoče in more narodni ego, to je dobro. Torej Nietzschejev 'Übermensch' v kolektivni osebi naroda. V narodnem boju je torej vse dovoljeno, kar hoče in more kak narod. Nasilje ni krivica, temveč le upravičeno uveljavljanje narodnega egoizma. Če nas potemtakem Nemci zatirajo, je to prav: žene jih narodni egoizem in ta je najvišji pravec nrvnosti. (...) Lepa morala, ki bi pogoltnila naš narod v nekaterih desetletjih! (...) Ako vsi narodni radikalc tako umevajo narodnost kakor dr. Rostohar", je sklenil Ušeničnik, "tedaj ni hujših sovražnikov slovenskega

simpozij v Rimu. Celje 1991, 359-361, str. 363-364; isti, Politične razmere na Slovenskem na prehodu iz 19. v 20. stoletje. V: Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije. Ljubljana 2002, str. 45-47.

⁸ (Aleš Ušeničnik): Narodni radikalizem. Katoliški obzornik, 10, 1906, str. 218.

⁹ Mihajlo Rostohar: Narodni radikalizem in socialna demokracija. Omladina, 8, 1911, str. 153 (dalje Rostohar, Narodni radikalizem).

¹⁰ Aleš Ušeničnik: Dr. Rostoharjev narodni radikalizem in vera. Čas, 6, 1912, str. 62 (dalje Ušeničnik, Rostoharjev narodni radikalizem).

¹¹ Rostohar, Narodni radikalizem, str. 154; Ušeničnik, Rostoharjev narodni radikalizem, str. 62.

naroda, kot so narodni radikalci!"¹²

Ušeničnikova opozorila o neetičnosti in nevarnosti narodnega egoizma so gotovo bila umestna, vendar pri tem ni upošteval tistega dela Rostoharjevega članka, v katerem je le-ta razmišljal o etičnih načelih človekovega bivanja. Utemeljil jih je v socialnem življenju. Rostohar je v članku Narodni radikalizem in socialna demokracija pisal, da sta najbolj naravna oblika socialnega življenja narod oziroma narodnostno življenje, zato je socialno življenje enačil z narodnim. Rostoharjevo etično vodilo je bilo, da je npravnost "regulativ življenja, kot taka nam je najvišje načelo". In ker je človek socialno bitje, je njen pravi smisel v socialnem življenju ljudi, najmočnejša korenina pa narodno čustvo. Narodnost kot etična kvaliteta socialnega in narodnega življenja je torej tisto, po čemer postanemo "npravno popolni ljudje". Temeljna misel narodnih radikalov je bila, da sta "*npravnost in narodnost (...) torej v tako ozki zvezi, da ju realno niti ločiti ne moremo: npravnost in zato tudi narodnost so načelo našega življenja. Z narodnostjo se hočemo povzdigniti na višjo stopnjo npravne popolnosti. To je smisel našega narodnostnega načela in v tem duhu hočemo prerajiti slovensko družbo.*"¹³ Rostohar je kasneje k temu še dodal: "Tendencja narodnega gibanja meri v glavnem za tem ciljem, da se Slovenci kot narodna celota ohranimo in razvijemo do najvišje stopnje socialne popolnosti. V tem vidi tudi narodni radikalizem bistvo našega narodnega problema. In iz tega sledi vse drugo z logično nujnostjo in doslednostjo. Iz tega sledi naše stališče proti klerikalizmu, s katerim se nahajamo v načelnem nasprotju."¹⁴

Rostohar narodnega načela in čustva ni prepuščal samega sebi. Opozarjal je, da narodni radikalni na narodnost ne gledajo absolutno, ker hočejo biti socialni in humani. Njihov "nazor na narodnost je mnogo idealnejši, pravičnejši in naravnejši. (...) Zaradi narodnosti ne sme nihče trpeti, ne družabno, ne moralno in ne gmotno." - "Da, mi smo narodni in povdarjamo svojo narodnost," je pojasnil, "toda kljub temu odrekamo narodu vsako absolutno ingerenco na nas, mi stojimo idejno nad narodom. Zaradi tega, ker smo Slovenci, nam ni še naš narod boljši, k existenci upravičenejši nego so drugi."¹⁵ Glede na to bi težko rekli, da je Rostohar zagovarjal narodni egoizem in bil, skupaj z drugimi narodnimi radikali, sovražnik slovenskega naroda.

Rostohar je na Ušeničnikove očitke odgovoril v članku Ušeničnik pa narodnost. Opozoril je, da ni trdil, da se narodni radikalec bori le za narodni interes, katoličan pa le za verski interes, kot tudi ne, da se narodnost in vera brezpogojno izključujeta. Ponovil pa je, da bi, če bi verski in narodni interes prišla v nasprotje in bi bilo treba enega drugemu žrtvovati, "v tem slučaju dosleden klerikalec ali katoličan narodni interes vedno žrtvoval verskemu oziroma cerkvenemu, ker ga tudi teoretično podreja temu". Trditev je izpeljal iz Ušeničnikove razlage, da je religija najbolj vitalno načelo narodove blaginje in ima primaren pomen, kar pomeni, "da bo ta, ki dosledno tako misli, v slučaju, kadar prideta verski interes z narodnim interesom v konflikt, žrtvoval narodni interes verskim interesom". Izhod iz konflikta je le eden: "Podrediti je treba ali verski

¹² Ušeničnik, Rostoharjev narodni radikalizem, str. 63.

¹³ Rostohar, Narodni radikalizem, str. 153-154.

¹⁴ M.(ihajlo) Rostohar: Naš narodni problem. Napredna misel, 1, 1912, str. 248.

¹⁵ Prav tam, str. 152.

interes narodnemu ali pa narodni interes verskemu. Kdor podreja verski interes narodnemu, stoji na narodnostnem stališču, kdor pa podreja narodni interes verskemu, stoji na verskem stališču." Rostohar, ki ni verjel v Katoliško cerkev kot zaščitnico slovenskih narodnih interesov, ni verjel tudi v smiselnost Ušeničnikovega sklicevanja na ljubezen katoličanov do naroda in pripravljenost braniti vero (kot prvi in zadnji temelj njegove biti) do zadnjega. Očital mu je nedoslednost, "zakaj dosleden katoličan, ki stoji na verskem stališču, ne bo trdil, da brani vero zaradi naroda, zato, ker narod ljubi, ampak dosleden katoličan bo rekel, da brani narod zato, ker spoznava katoliško vero, brani torej narodnost le zaradi vere, ne vero zaradi narodnosti. Kdor pa brani vero zato, ker 'z vero izgubi naš narod prvi in zadnji temelj bitja', ta hote ali ne hote podreja verski interes narodnemu in stoji na narodnostnemu stališču." Iz tega je Rostohar izpeljal sklep, da "iz Ušeničnikove razlage sledi logično tudi to, da se bo klerikalec začel boriti proti katoliški veri in cerkvi, kakor hitro postane razvidno, da nasprotuje narodnim interesom. Tako je ta zagonetni filozof Ušeničnik končno vendar le narodni radikalec, kakor sem jaz sam in že mnogo drugih ljudi na Slovenskem. In če je res, kakor pravi dr. Ušeničnik, na koncu svoje polemike, da je vsak, kdor pojmuje narodnost tako, kakor jaz, najhujši sovražnik slovenskega naroda, potem je tudi dr. Ušeničnik sam najhujši sovražnik slovenskega naroda. To so logične posledice Ušeničnikove modrosti." Vprašanje ali jih bo Ušeničnik zavrnil ali ne, je prepustil njemu, pridržal pa si je sodbo o vprašanih, "če je narodnostno čustvo vir npravnega ojačenja ali ne, če je problem individua res religiozen, če je narodnostno načelo v svojih praktičnih posledicah gola nenravnost in drugih takih stvareh".¹⁶

V omenjenem članku je Rostohar obravnaval še eno vprašanje. Opozoril je na poudarek v Ušeničnikovem razumevanju narodnosti, podanem v članku Naši boji in krščansko načelo. V njem je Ušeničnik pojasnjeval, da "narodnost obsega domač jezik, ljudsko čud, ljudske tradicije, kulturno dediščino, poezijo, umetnost, literaturo, svojsko mišljenje, običaje, nprav, vero. (...) Seveda so med temi nekatere prvine, ki narodu niso tako svojske, da bi jih drug narod ne mogel imeti. Krščanska vera n. pr., ki jo imamo Slovenci, je katoliška, torej je za vse narode, vendar je kot tisočletna kulturna dediščina z vsem našim mišljenjem in življenjem tako tesno spojena, da nam je Slovenec - brezverec docela tuj, in mu v ničemer več ne moremo prav zaupati."¹⁷ Rostohar je temu odločno oporekal in Ušeničniku očital, da mu je narodnost "dobra in upravičena le v toliko, v kolikor je pomočno sredstvo katoliški veri". Kritiko Ušeničnikovega stališča je strnil v naslednjih vprašanih: "Ali Slovenec, ki preneha verovati v dogme katoliške vere, preneha biti Slovenec? Ali se s tem, da ne veruje v katoličanstvo, v narodnostnem oziru tako odtuji in razlikuje od pravega ali katoliško - vernega Slovenca, da ga ne moremo več smatrati za Slovenca in mu v ničemer, torej tudi v narodnostnem oziru, ne moremo več zaupati? Ali je res samo katoličan pravi Slovenec - kakor sledi iz Ušeničnikovih izvajanj, - ali niso pravi Slovenci tudi protestantje in ti, ki ne verujejo v dogme? Katere narodnosti so potem vsi ti ljudje, ki jih je rodila

¹⁶ Mihajlo Rostohar: Ušeničnik pa narodnost. Napredna misel, 1, 1912, str. 73-76 (dalje Rostohar, Ušeničnik pa narodnost).

¹⁷ Aleš Ušeničnik: Naši boji in krščansko načelo. Čas, 6, 1912, str. 4 (dalje Ušeničnik, Naši boji in krščansko načelo); Rostohar, Ušeničnik pa narodnost, str. 76-77.

slovenska mati, ako ne slovenske? In kdo ima pravico metati jih ven iz naroda? Morda klerikalci, ali celo dr. Ušeničnik sam?"¹⁸

"Prenesimo to Ušeničnikovo teorijo na nemški narod, ki je po veri razdeljen na katoličane in protestante", je nadaljeval. "Ko bi nemški katoliški teolog rekel: katoliška vera je kot tisočletna kulturna ded(i)ščina z vsem mišljenjem in življenjem nemškega naroda tako tesno spojena, da nam je Nемеc protestant ali krivoverec docela tuj in ga ni mogoče smatrati za pravega Nemca, kaj so potem nekatoliški Nemci! Ali niso to več pravi Nemci? In ko bi nemški protestantovski teolog rekel, da je protestantovska vera prava vera nemškega naroda in da neprotestantovski ali krivoverski Nемеc ni pravi Nемеc, ali so potem nemški katoličani tujci med nemškim narodom? Kdo ima tu pravico proglašati koga za tujca narodu in ven metati, protestantje ali katoličani?"¹⁹

Na Rostoharjeva logično zastavljena vprašanja je Ušeničnik najprej odgovoril, da je narodnim radikalcem le narodnost merilo za dobro in pravo in če je tako, "ne tožimo, da delajo nam Slovencem tujci, Nemci in Italijani, krvavo krivico!" Očitno so spoznali, da je dobro in pravo, "če v imenu svoje narodnosti zatirajo druge narode". Ušeničnik je ob tej priložnosti ponovno opozoril na Nietzschejevega 'nadčloveka', ki da ga Rostohar prenaša na narod. "Kar sme Nietzschejev 'nadčlovek', to sme narod. (...) Prav to mora učiti dosledni narodni radikalizem o svojem narodu. V imenu naroda se vse sme: dobro je, kar narodu koristi, drugega pravca ni; tujih pravic suvereni narod ne pozna. Ako ni taka teorija ne samo nemoralna, nesocialna, temveč tudi vsaj za majhne narode nepolitična in protinarodna, tedaj res ne vem, kaj bi še moglo biti protinarodno!"²⁰ Tu je Ušeničnik znova spregledal Rostoharjevo pojasnilo v članku Narodni radikalizem in socialna demokracija, da po narodnoradikalnem razumevanju narodnosti zaradi nje nihče ne sme trpeti in da slovenski narod (in po tej logiki tudi kak drugi) ni večvreden in bolj upravičen do obstoja kot drugi narodi.²¹

Ušeničnik je nato prešel na vprašanje vere in narodnosti. O verski ideji je izrekel prepričanje, da je "najvišja, absolutna, toda prav zato, ker je res, a ne le umišjeno najvišja, ne izključuje drugih upravičenih interesov, marveč jih ali vsebuje ali vsaj utemeljuje. Verska ideja sega v najgloblje bitje vseh stvari, meri vse po prvem počelu in zadnjem cilju, zato je vesoljna, univerzalna, katoliška: noben bitek ni zunaj nje sfere, vse ureja, vse dviga, vse ozarja z lučjo iz večnosti. Če je torej narodnost res neka dobrina - in kdo bi to tajil? - tedaj vera ne more zanikovati narodnosti, temveč jo mora utrjati, dvigati in ozarjati. Ni torej dilema: vera ali narodnost, temveč le: vera ali nevera. Kdor ima resnično vero in jo zares doumeva, ta ljubi tudi narod (seveda z urejeno ljubeznijo, ne s poganskim kultom). Kdor pa vere nima, ta morda ljubi narod, a njegova ljubezen je le slučajna in vnanja, in če hoče tak tudi narod prepojiti s svojim brezverstvom, tedaj je ta ljubezen v resnici največje sovraštvo."²²

Temu je sledil odgovor na vprašanje o vrednostnem konfliktu med verskim in narodnim interesom. V tem primeru bi moral "prevladati verski interes kot najvišji

¹⁸ Rostohar, Ušeničnik pa narodnost, str. 77-78.

¹⁹ Prav tam, str. 78.

²⁰ A. U. (Aleš Ušeničnik): Vera in narodnost. Čas, 6, 1912, str. 379 (dalje Ušeničnik, Vera in narodnost).

²¹ Rostohar, Narodni radikalizem, str. 152.

²² Ušeničnik, Vera in narodnost, str. 379.

interes", saj bi bila škoda "neizmerno večja, ko bi prevladal partikularen narodnostni interes in bi morda radi njega izgubil narod jamstvo svoje prave blaginje? Postulat pameti je," je zapisal Ušeničnik, "da žrtvuje narod, če treba žrtve, nižji interes višjemu!"²³

Ušeničnik je odgovoril tudi na vprašanje vrednotenja vernega in nevernega Slovence. Izhajal je iz ugotovitve, da je krščanstvo tisočletna kultura Slovencev, zato lahko utemeljeno trdi, da slovenska narodnost obsega tudi vero. "To se pravi: kdor vero zataji, naj le govori slovenski jezik, a ne zaupajte mu, tak zgolj jezični Slovenec ni pravi Slovenec; če je zatajil to, kar je najvišje in narodu najdražje, ne bo treba mnogo, da bo zatajil tudi jezik!" Na vprašanje ali je vera v definiciji narodnosti, pa je odgovoril s takole: "So li v definiciji človeka oči? Ne, in vendar je človek - slepec tak revež!"²⁴

Rostohar se je na Ušeničnikova izvajanja odzval v dveh člankih. V prvem, Vera in narodnost, je zavrnil Ušeničnikovo razumevanje narodnoradikalnega narodnostnega nazora, ki naj bi utemeljeval večvrednost posameznega naroda in s tem narodno neenakopravnost. Poudaril je: "Kdor vidi v narodnem življenju tako veliko dobro, kakor vidi to življenjski nazor narodnega radikalizma, za tega sledi logično, da mora uvaževati in spoštovati vsako narodnost, narodno življenje vsakega človeka brez izjeme. To se pravi z drugimi besedami: iz našega narodnostnega življenjskega načela sledi brezpogojna zahteva enakopravnosti vseh narodnosti, ne pa nadvlade in nasilja enega naroda nad drugim."²⁵ V tej zvezi je kritično obravnaval Ušeničnikovo sklicevanje na versko načelo, po katerem morajo vsi narodi moliti k istemu Bogu in bi zato morali biti tudi vsi narodni boji le tekme bratskih narodov; temeljiti bi torej morali na *krščanskem načelu*.²⁶ Spraševal je "ali nismo Slovenci dovolj krščanski narod, ker smo unisono katoličani in povrh po znatni večini še v taboru katoliške ljudske stranke, ki zastopa po mnenju katoliške cerkve in njih služabnikov edino prava politična načela? In vendar nas katoliški Nemci in Italijani sovražijo, preganjajo in tlačijo, kjer le morejo. Poglejte na Koroško, pogledajte na Štajersko, Primorsko! Kakšna tekma bratskih narodov pa je na Tirolskem, kjer molijo gospodujoči Nemci in zatirani Italijani k istemu bogu 'Oče naš!' in kjer so eni kakor drugi katoliškega prepričanja!" K temu je dodal: "Na Dunaju, kjer je politična moč v rokah krščanskih socialcev, pa na krščanski podlagi zatirajo Čehi, z rafinirano brutalnostjo zapirajo češke privatne šole, kljub temu, da dunajski Čehi molijo k istemu bogu 'Oče naš!' Nemški barbarizem dunajskega krščanskega socializma presega daleč meje vsakega narodnega fanatizma. Krščansko socialna stranka, katero vodi višja duhovščina in katoliška nemška aristokracija v Avstriji, si gotovo ne bo dala očitati, da bi se ne zavedala krščanskih načel, katera pri vseh potrebnih ter nepotrebnih prilikah tudi glasno povdarja. Vse, kar ta stranka dela, odgovarja po njenem zagotovitvi popolnoma krščanskim načelom. Posebno baje njih protičeška gonja." - "Kakšno jamstvo za rešitev narodnostnih sporov nam torej nudi katoliško načelo?" je spraševal Rostohar. Menil je, da nobenega, saj, "kakor ga je formuliral teolog Ušeničnik, nima namreč v sebi one

²³ Prav tam, str. 380.

²⁴ Prav tam.

²⁵ (Mihajlo Rostohar): Vera in narodnost. Napredna misel, 1, 1912, str. 176-177 (dalje Rostohar, Vera in narodnost).

²⁶ Ušeničnik, Naši boji in krščansko načelo, str. 5.

potrebne sile, ki bi dajala narodom nravno moč zatirati egoistične instinkte nasilja nad drugimi narodi".²⁷

V drugem članku, Ušeničnik in jugoslovanstvo, je Rostohar na osnovi Ušeničnikove izjave, da bi, če bi bilo treba, verski interes moral prevladati nad narodnim, ugotovil, da Katoliška cerkev slovenskemu narodu ne jamči blaginje, "če se ga sme v imenu vere kot narodno celoto uničiti (...). Treba je res precej drzne omejenosti," je nadaljeval, "če človek, stoječ glede narodnosti na takem stališču kakor Ušeničnik, očita narodnemu radikalizmu protinarodne tendence."²⁸ Obravnaval je tudi Ušeničnikovo trditve, da kdor ni katoličan, oziroma je zatajil vero, ni pravi Slovenec. Spomnil je na Antona Aškercu in poudaril, "da je bil naš brezverski Anton Aškerc boljši Slovenec, kakor je Aleš Ušeničnik, in da odtehta po svojem pomenu za narod najmanj en tucat pravovernih Ušeničnikov". O trditvi, da kdor ni katoličan, ni pravi Slovenec, je Rostohar menil še to, da je njeno dokazovanje zastoj, "zakaj danes ve že vsak laik na Slovenskem, da je dobil svoje katoličanstvo pri krstnem kamnu". Po Rostoharju ni bila katoliška vera "noben znak narodnosti niti slovenske, niti nemške, niti kake druge narodnosti, ampak je le kulturna pritiklina, ki je prišla od zunaj in ki naše slovenske narodnosti bistveno ne spremeni, ako se je zopet iznebimo". Ker je ni imel za bistveni znak narodnosti, je na Ušeničnikovo vprašanje, ali so v definiciji človeka oči, in njegov odgovor, da ne, a vendar je človek-slepec tak revež, odgovoril, da je bistveno drugo vprašanje: "Če je slepec človek ali ne. In odgovor se glasi: da! In tudi Slovenec brez vere je pravi Slovenec!"²⁹

Ušeničnik na omenjene trditve ni odgovoril, pač pa je polemiko spet usmeril k vprašanju narodnosti in etike. Članek s tem naslovom je objavil v Času leta 1913 in z njim zaključil polemiko, ki sta jo z Rostoharjem vodila o veri in narodnosti ter narodnosti in etiki. V članku je ponovno zagovarjal trditve, "da je mogoče etiko le religiozno utemeljiti, da je pa ni mogoče utemeljiti zlasti ne s principom narodnosti, kakor bi rad narodni radikalizem". Priznal je sicer pomen socialnosti kot pomembne korenine nravnosti, kar so poudarjali narodni radikali in v enačenju socialnega in narodnega življenja utemeljevali narodnost kot osnovo nravnosti. Obenem pa je slovenskim narodnim radikalcem znova očital narodni egoizem, ne da bi upošteval Rostoharjeva pojasnila, da narodni radikali izrecno nasprotujejo narodni neenakopravnosti.³⁰

"Narodnost ni in ne more biti pravec nravnosti", je bila njegova končna sodba. Etika je namreč "nekaj vseobsežnega. Nobenega razmerja v življenju ni, če je le odvisno od svobodne volje, da ne bi etika posegala vanje. Narodnost pa je le ena sfera človeških razmerij, in sicer ne prva in ne najvišja. So individualne dolžnosti, ki še ne segajo do narodnosti, in so socialne dolžnosti, ki segajo že preko narodnosti. Zato more biti princip nravnosti le absolutno najvišje dobro, ki obsega vse drugo dobro, in le absolutni zakon, ki obsega vse druge zakone. Tak princip (pa) je zares katoliško načelo, ki obsega vse odnose, poedinca do samega sebe, poedinca do družbe in družbe do poedinca, naroda do naroda. Katoliško načelo je tudi zares najvišje nravno socialno načelo, ker uči poedinca in narode moliti k

²⁷ Rostohar, Vera in narodnost, str. 177-178.

²⁸ M. (ihajlo) Rostohar: Ušeničnik in jugoslovanstvo. Napredna misel, 1, 1912, str. 215-216.

²⁹ Prav tam, str. 216-217.

³⁰ Dr. A. U. (Aleš Ušeničnik): Narodnost in etika. Čas, 7, 1913, str. 143-145.

istemu Bogu: 'Oče naš!'"

Na zadnjo misel se je navezoval tudi zaključek članka. Ušeničnik je v njem odgovoril na Rostoharjevo pripombo, da katoliško načelo Nemcev in Italijanov ne ovira pri narodnostnem tlačenju Slovencev. Menil je, da je vprašanje "napak zastavljeno. Odtod, če med nami vlada katoliško načelo, sledi le to, da smo mi do drugih pravični, ne pa, da so drugi do nas. Vprašati (Rostohar - op. J. P.) bi torej moral: Ali niso Nemci in Italijani dovolj katoliški in vendar niso do nas pravični? in odgovor bo takoj jasen: Tisti Nemci in Italijani, ki nas preganjajo, gotovo ne!" Odgovoril je tudi na Rostoharjev očitke glede ravnanja dunajskih krščanskih socialcev: "Vprašanje je namreč, ali tudi krščanski socialci molijo 'očenaš'? In žali Bog, moram reči, da ga mnogi slabo molijo, če ga sploh molijo. Da pa zatirajo Čehe, to se godi prav zato, ker se vdajajo ne krščanstvu, ampak - narodnemu radikalizmu! Narodni radikalizem je najhujši notranji sovražnik Avstrije. Kaj pa je tista težnja po hegemoniji nemštva tu, madžarstva na Ogrskem drugega kakor praktično uveljavljanje teorije narodnega radikalizma?"³¹

Ušeničnikova gornja misel je pokazala, da je enoplastno razumel pojav narodnega radikalizma. Pomembno pa je bilo njegovo opozorilo na nevarnost narodnega egoizma in v njem utemeljenega tlačenja naroda po narodu. Ušeničnik ni, če še enkrat opozorimo, upošteval pojasnila slovenskih narodnih radikalov oziroma Mihajla Rostoharja, ki so v prizadevanju za vsestransko uveljavitev slovenskega naroda izključevali načelo večvrednosti katerega koli naroda. Narodni radikali so v narodnosti kot polju socialnosti in s tem npravnosti utemeljevali najvišje etično načelo. Edino merodajno stališče za presojo upravičenosti in vrednosti narodnosti pa je po njihovem prepričanju odpiralo vprašanje: "Če ima narodnost sploh kak pomen za civilizacijo in kulturo ali ne, in v kakšni meri. Dosedanje izkušnje govore," je pisal Rostohar, "da je narodnost velika civilizatorična in kulturotvorna sila in da jo je mogoče s sistematičnim gojenjem narodnega čustva celo zvečati. V tem torej temelji upravičenost in vrednost narodnosti. Če je narodnost nad vero, tega se apriori seveda ne da določiti, ampak to zavisi od tega, ali ima narodnost večji pomen za človeško civilizacijo in kulturo ali vera." Glede na dotedanje rezultate narodnostnega gibanja je bil prepričan, da se more "upravičeno soditi, da ima narodnost v tem oziru večji pomen kakor vera; končne sodbe v tem vprašanju (pa) danes še ni mogoče izreči. To pa je nesporno, da ima narodnost kot civilizatorična in kulturna sila vsaj isto vrednost, kakor jo ima vera, da ji je torej vsaj enakovredna."³²

Za Ušeničnika je bila najvišje etično načelo vera, s katero je vrednotil tudi vprašanje naroda. Pri tem je izhajal iz bistveno širšega zgodovinsko-civilizacijskega zaledja kot narodni radikali, ki so se v vprašanju naroda in etike omejili izključno na narod kot družbeni fenomen. V tem smislu je tudi lažje nagovarjal tedanjega

³¹ Prav tam, str. 145-146.

³² Dr. M.(ihajlo) Rostohar: Katoliško naziranje o narodnosti. Napredna misel, 1, 1912, str. 16-17. - Rostohar je v tem članku, ki ga je objavil ob izdaji zbornika zbranih spisov Antona Mahničiča Več luči! (Ljubljana 1912), zapisal tudi naslednje: "Na koncu pa moramo zavrniti splošno razširjeno a neresnično trditev, češ da Mahnič smatra narodnost za greh. Mahnič ni greh, ljubiti svoj narod in za njega delati, nasprotno, rad bi bil celo iz svetega pisma dokazal, da moramo ljubiti svoj narod in se zanj žrtvovati. To nam izpričuje, da je Mahnič s svojim slovenskim narodom vendar le čutil. Ali ko je poskusil dati svojemu narodnemu čustvu katoliško-teologično obliko, izpači se mu živa narodnost naravnost v negacijo narodnosti in skupino logičnih nesmislov kljub temu, da se je M. - to mu mora vsak priznati - resno potrudil razrešiti svojio filozofično razlago." (Prav tam, str. 17).

bralca. Vendar pa ga je njegovo nazorsko in mišljenjsko izhodišče v vprašanju naroda v nekem smislu omejevalo, saj je menil, da bi se v skrajni konsekvenci moral narodni interes podrediti verskemu. Obenem je bil prepričan, da posameznikova nereligiozna svetovnonazorska izbira ne zagotavlja njegove pristne, konkretno slovenske, narodnostne pripadnosti in zato tudi ne narodne zvestobe. Sicer pa je - na religiozni osnovi - o narodu zagovarjal emancipacijsko stališče. Branil je boj za narodne pravice, za narodno avtonomijo in za nujne pogoje kulturnega razvoja. Narodnostni boj je torej razumel kot boj za dobro, sicer ne absolutno dobro, ker to narodnost ni. Vendar jo je imel za veliko dobro, boj za narodnost pa za pogoj boju za večnost. Narodnost in narodni boj sta bila torej zanj dragoceni dobrini.³³

Polemika med Ušeničnikom in Rostoharjem v letih 1912-1913 je pokazala, da sta oba razpravljalca o vrednostnem razmerju med vero in narodnostjo ter narodnostjo in etiko dosledno vztrajala pri svojih stališčih. Njuni pogledi so se deloma prekrivali le v prepričanju, da je narodnost eksistencialno dobro. Toda zaradi različnih svetovnonazorskih izhodišč je bila za Rostoharja absolutno, za Ušeničnika pa relativno dobro. Vrednostna načela, ki so ju vodila v presoji tega pomembnega vprašanja so temeljila v ekskluzivizmu naroda oziroma vere. V njem sta utemeljevala tudi etični smisel človekovega bivanja, k čemur se je bolj nagibal Ušeničnik. Vztrajanje obeh razpravljalcev pri njunih idejnih izhodiščih je bilo tako močno, da sta dejansko govorila drug mimo drugega, čvrsto zazrta vsak v svojo resnico. Oba duhovno značilna predstavnika najpomembnejših svetovnonazorskih usmeritev na Slovenskem v začetku 20. stoletja sta v omenjeni polemiki dokazala, da so Slovenci v prejšnje stoletje vstopili kot narod globokih ideoloških razhajanj, za katerega je bilo sobivanje različnih svetovnonazorskih prepričanj očiten mišljenjski in bivanjski problem.

Jurij Perovšek

THE POLEMICS BETWEEN UŠENIČNIK AND ROSTOHAR REGARDING RELIGION, NATIONALITY AND ETHICS IN 1912 AND 1913

S u m m a r y

The question of religion and nation has always been of great significance in Slovene ideo-political thought. It has been dealt with by philosophers as well as theologians, cultural workers and politicians who have often exchanged sharp polemics. Among these were the polemics on religion and nationality, and nationality and ethics, which took place in 1912 and 1913 between Dr Aleš Ušeničnik, the most important Slovene Catholic philosopher in the first half of the nineteenth century, and Dr Mihajlo Rostohar, philosopher and founder of Slovene psychology, who defended liberal world views.

The polemics was started by Aleš Ušeničnik. In 1912, in the Catholic journal *Čas (Time)* he responded to the ideas of Mihajlo Rostohar, an ideologist of national radicalism, who had stressed that, for the national radicals, the national interest was foremost, to which all other interests, including the religious, were subordinated. At the same time, Rostohar presented national sentiment as "the deepest and the strongest source of ethical strength" and the strongest root of ethics. Ušeničnik disagreed, arguing that the deepest source of ethical strength lay in religious ideas rather than in national sentiment.

Rostohar saw the most natural form of social life in the nation, i.e. in the life of a nation, and therefore equated social life with national life. For him, ethicalness was the rule of life and, as such, the highest principle for the national radicals. Since man is a social being, ethicalness found its true

³³ Ušeničnik, *Naši boji in krščansko načelo*, str. 4.

meaning in the people's social life. National sentiment was therefore the strongest ethical basis for him. It was nationality, as an ethical quality in the social life of a nation, that made people ethically perfect.

However, Rostohar did not leave the national principle and sentiment to themselves. He pointed out that the national radicals did not view nationality as something absolute, since they wanted to be social and humane. He strongly rejected national egoism, of which Ušeničnik accused the Slovene national radicals, emphasising instead national equality as one of their basic principles. With regards to the relationship between nationality and religion, as understood by the national radicals, the following thought of Rostohar has to be noted: "Whether nationality is above religion certainly cannot be established a priori, but depends on whether nationality is of greater significance for human civilization and culture or religion." He believed that the "final verdict on that question cannot be pronounced yet today. It is, nevertheless, undeniable that nationality, as a civilisational and cultural power, has at least the same value as religion and is, therefore, at least equal to it."

The highest ethical principle for Ušeničnik was religion by which he also evaluated the national question. Nevertheless, he was limited to a certain degree by his ideological standpoint, since he believed that, in the end, national interest should submit to the religious. At the same time he was convinced, that an individual's option for a non-religious ideology did not guarantee genuine national appurtenance and, consequently, loyalty. This was connected with his view that an atheist Slovene was totally alien to the Catholics and could not really be trusted in anything. Nevertheless, on the religious basis, he did defend the struggle for national rights, national autonomy and the necessary conditions for cultural development.

The polemics between Ušeničnik and Rostohar in 1912 and 1913 showed that both disputants consistently defended their views throughout their polemics on the relationship between religion and nationality, and nationality and ethics. Their views partially overlapped only in the conviction that nationality was an existential asset. However, due to their different ideological standpoints this asset was absolute for Rostohar and only relative for Ušeničnik. The value principles which guided them in their assessment of this important issue were based on the exclusivism of either nationality or religion. On this they also based the ethical meaning of human existence, to which Ušeničnik was more inclined. The insistence of both disputants on their ideological standpoints was so strong that they actually spoke past each other, each fixed in his own truth. The above polemics between the representatives of the two main ideological orientations in Slovenia from the beginning of the twentieth century, proves that, ideologically, the Slovenes entered the century as a deeply divided nation to whom the coexistence of different ideologies was an obvious mental and existential problem.